

Университет международного бизнеса

УДК 331.101.262:339.13(574)

На правах рукописи

ОНИЮШЕВА ИРИНА ВАЛЕРЬЕВНА

Человеческий капитал Республики Казахстан как фактор повышения конкурентоспособности национальной экономики

6D050600 - Экономика

Диссертация на соискание ученой степени
доктора философии (PhD)

Научные консультанты:
д.э.н., профессор Г.Н.Гамарник,
УМБ, Республика Казахстан;
PhD, профессор С.Амплби (S.Umpleby),
Университет Д. Вашингтона,
Соединенные Штаты Америки

Республика Казахстан
Алматы, 2013

СОДЕРЖАНИЕ

НОРМАТИВНЫЕ ССЫЛКИ	4
ОПРЕДЕЛЕНИЯ	5
ОБОЗНАЧЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЯ	11
ВВЕДЕНИЕ	13
1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РАЗРЕЗЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ	21
1.1 Эволюция термина человеческий капитал как ключевой социально-экономической категории.....	21
1.2 Сущность, структурное содержание человеческого капитала, факторы формирования и развития в системе современных экономических отношений.....	30
1.3 Формирование и обеспечение национальной конкурентоспособности в международном экономическом пространстве.....	38
1.4 Методологические подходы к оценке состояния человеческого капитала в условиях формирования конкурентоспособности страны.....	51
2 АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	63
2.1 Анализ макроэкономических показателей Республики Казахстан в международных рейтингах конкурентоспособности.....	63
2.2 Современное состояние и динамика развития человеческого капитала в Республике Казахстан.....	81
2.3 Влияние человеческого капитала на уровень конкурентоспособности национальной экономики.....	92
3 СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ КАК УСЛОВИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	99
3.1 Формирование основных направлений развития человеческого капитала Республики Казахстан.....	99
3.2 Совершенствование механизма функционирования системы образования как основного фактора развития человеческого капитала Республики Казахстан.....	108
3.3 Разработка стратегической модели социально-экономического развития Республики Казахстан в контексте мирового инновационно-инвестиционного опыта.....	120

ЗАКЛЮЧЕНИЕ	130
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ	134
ПРИЛОЖЕНИЕ А	141
ПРИЛОЖЕНИЕ Б	142
ПРИЛОЖЕНИЕ В	143
ПРИЛОЖЕНИЕ Г	144
ПРИЛОЖЕНИЕ Д	145
ПРИЛОЖЕНИЕ Е	154

АННОТАЦИЯ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD)
по специальности 6D050600 – «Экономика»

Онюшева Ирина Валерьевна

Человеческий капитал Республики Казахстан как фактор повышения конкурентоспособности национальной экономики

«...Все успешные государства... сделали ставку на «умную экономику». А для ее создания следует, прежде всего, развивать свой человеческий капитал».

Н.А.Назарбаев.

«Среди развивающихся стран конкуренция за место войти в число тридцати самых развитых государств мира будет ожесточенной. Нация должна быть готова к глобальному экономическому противоборству, ясно осознавая, что место под солнцем гарантировано лишь сильнейшим».

Н.А.Назарбаев.

Актуальность темы исследования. Одной из наиболее актуальных проблем экономики Республики Казахстан является формирование и обеспечение высокого уровня ее конкурентоспособности путем формирования конкурентоспособного человеческого капитала страны.

В настоящее время национальная конкурентоспособность представляется как инструмент в борьбе за место в мировой хозяйственной системе. Вопрос формирования, обеспечения и повышения конкурентоспособности национальной экономики Республики Казахстан является ключевым в разработке Стратегии Казахстан-2050, Стратегии Казахстан-2030, Стратегического плана развития РК до 2020 года и других государственных программ, направленных на модернизацию экономики государства. На данном этапе развития успешная модернизация экономики РК предопределяется достижениями в формировании человеческого капитала как основополагающего фактора повышения конкурентоспособности национальной экономики. В связи с чем, в начале нового тысячелетия не случаен переход многих стран к «экономике знаний», где особое значение приобретает накопление каждой страной человеческого капитала, напрямую влияющего на уровень национальной конкурентоспособности, что наглядно подтверждается международной практикой развитых стран с инновационной экономикой.

Так в Послании Президента Республики Казахстан - Лидера нации - Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года,

глава государства отмечает, что главная цель нового политического курса, являющегося гармоничным продолжением Стратегии Казахстан-2030, к 2050 году войти в число 30-ти самых развитых государств мира. На данный момент, согласно последнему докладу Всемирного экономического форума за 2012 год, Республика Казахстан занимает 51 место в рейтинге глобальной конкурентоспособности.

Необходимость ускоренной модернизации национальной экономики нашла подтверждение в условиях мирового экономического кризиса 2008-2009 годов. Решение задач по восстановлению экономики и стабильному посткризисному развитию неразрывно связано с ее модернизацией. Это предусмотрено в разработанной Правительством Республики Казахстан программе форсированного индустриального развития страны до 2014 г.

Основные направления реализации программы и Стратегического плана 2020 г. непосредственно связаны с созданием конкурентоспособного человеческого капитала. Именно выбор в качестве приоритетного направления создания конкурентоспособного человеческого капитала и его успешной реализации является одним из главных ресурсов обеспечения ускоренного индустриально-инновационного развития страны, посткризисного восстановления, стабильности и конкурентоспособности национальной экономики. При этом поступательное развитие человеческого капитала в тесной взаимосвязи с процессом инновационной модернизации способно вывести казахстанскую экономику на принципиально новый, соответствующий требованиям времени уровень развития.

Необходимо также отметить высокую значимость образования и науки в формировании и развитии человеческого капитала РК, где полученные знания становятся ключевым фактором инновационного развития страны. Согласно Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, сфера образования, прежде всего фундаментального, должна стать основным направлением государственных усилий по поддержке инновационной экономики. При этом особое внимание уделяется качеству образования на уровне международных стандартов, а также взаимосвязи образования с бизнес-средой.

Объектом диссертационного исследования является экономика Республики Казахстан, в частности макроэкономические показатели РК, формирующие конкурентоспособность национальной экономики и человеческого капитала.

Предметом исследования является совокупность социально-экономических отношений, связанных с формированием, оценкой, влиянием человеческого капитала на конкурентоспособность национальной экономики, ориентированных на повышение ее конкурентоспособности.

Цель и задачи исследования. Основной целью исследования является разработка теоретико-методологических основ и обоснование значимости человеческого капитала Республики Казахстан как фактора повышения конкурентоспособности национальной экономики с последующей разработкой практических рекомендаций по развитию человеческого капитала,

направленных на повышение конкурентоспособности РК в условиях современных экономических отношений.

Цель исследования определила постановку основных задач:

- рассмотреть и систематизировать научные концептуальные представления о человеческом капитале как ключевой социально-экономической категории;
- выявить сущность человеческого капитала, его структурное содержание, факторы формирования и развития в условиях современных экономических отношений;
- раскрыть понятие национальной конкурентоспособности, ее формирование и обеспечение в международном экономическом пространстве;
- рассмотреть методологию оценки состояния человеческого капитала в условиях формирования национальной конкурентоспособности;
- провести анализ макроэкономических показателей Республики Казахстан в международных рейтингах конкурентоспособности, выявить конкурентные преимущества и недостатки национальной экономики;
- проанализировать современное состояние и определить динамику развития человеческого капитала в Республике Казахстан;
- изучить взаимодействие структурных элементов человеческого капитала для определения степени их влияния на уровень национальной конкурентоспособности;
- разработать авторские предложения по совершенствованию управления человеческим капиталом Республики Казахстан, ориентированные на повышение конкурентоспособности национальной экономики.

Теоретическую базу исследования составляют научные труды отечественных и зарубежных авторов в области экономики и менеджмента, в частности, теории человеческого капитала, экономического роста и экономического развития, управления человеческими ресурсами, оценки человеческого капитала, индустриальной, информационной, инновационной экономики (экономики знаний). В процессе исследования изучены общая и специальная литература, материалы научных конференций и семинаров, законодательные и другие нормативные акты, соответствующие методические материалы, монографии и статьи зарубежных и казахстанских исследователей по теоретическим, методологическим и прикладным аспектам теории человеческого капитала и конкурентоспособности национальной экономики. В ходе выполнения данной работы были использованы труды таких казахстанских ученых как А.К. Кошанова, М.К. Мельдахановой, Н.К. Нурлановой, К.А. Сагадиева, О.Е. Сабдена, Г.Н. Гамарника, Г.Ж. Нурмухановой, и др.

Информационную базу исследования составили ежегодные доклады Организации Объединенных Наций, Всемирного экономического форума, справочно-статистические материалы Агентства Республики Казахстан по статистике, материалы научных конференций, включая первую в Казахстане Международную научно-практическую конференцию «Формирование и развитие конкурентоспособного человеческого капитала в Казахстане», организованную Институтом экономики Комитета науки МОН РК, обзоры

экономического развития в Республике Казахстан, материалы периодической печати, информационно-аналитических порталы сети интернет.

Методологическая основа исследования. Исследование базируется на системном, комплексном и критическом подходе к анализу рассматриваемых фактов и явлений. В ходе работы широко использовались общенаучные методы и приемы синтеза, сравнения, группировки, методы структурно-функционального, факторного и экономико-статистического анализа, графический метод.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в обосновании нового подхода к анализу человеческого капитала как интенсивного фактора развития экономики и общества, который прямо пропорционально влияет на уровень национальной конкурентоспособности и играет ключевую роль в ее повышении в системе современных экономических отношений, посредством изучения современного состояния человеческого капитала Республики Казахстан на основе наиболее актуальной республиканской и международной информационной базы.

Наиболее существенные **научные результаты**, полученные в ходе исследования, состоят в следующем:

1) уточнены и углублены теоретические положения, раскрывающие сущность понятия человеческий капитал как ключевой социально-экономической категории, его структурное содержание, факторы формирования и развития, предложена авторская трактовка понятия «человеческий капитал»;

2) раскрыто понятие национальной конкурентоспособности, выявлены составляющие элементы ее формирования и обеспечения в международном экономическом пространстве;

3) определено современное состояние человеческого капитала в Республике Казахстан и динамика его развития за пятилетний период (2008-2012 годы);

4) на основе изученной методологии обоснованы значимость и влияние человеческого капитала страны на конкурентоспособность национальной экономики, доказанное определением корреляционной зависимости между человеческим капиталом и уровнем конкурентоспособности экономики Республики Казахстан;

5) сформированы основные направления развития и повышения конкурентоспособности человеческого капитала Республики Казахстан на основе проведенного анализа;

6) внесены предложения по совершенствованию функционирования системы образования как основного фактора развития человеческого капитала;

7) предложена стратегическая модель социально-экономического развития Республики Казахстан с описанием механизма ее реализации в контексте мирового инновационно-инвестиционного опыта.

Основные положения, выносимые на защиту:

На защиту выносятся следующие результаты исследования:

- уточненное понятие и авторская трактовка человеческого капитала;

- факторы формирования и развития человеческого капитала в условиях современных экономических отношений;
- современное состояние человеческого капитала Республики Казахстан на основе анализа макроэкономических показателей РК в международных рейтингах конкурентоспособности;
- обоснование влияния человеческого капитала на уровень конкурентоспособности национальной экономики;
- основные направления развития и повышения конкурентоспособности человеческого капитала Республики Казахстан;
- стратегическая модель социально-экономического развития Республики Казахстан с описанием механизма ее реализации в контексте мирового инновационно-инвестиционного опыта.

Теоретическая и практическая значимость работы состоит в том, что выполненное исследование, обобщения и выводы автора расширяют представление о человеческом капитале как о ключевой социально-экономической категории, так и основополагающем факторе повышения конкурентоспособности национальной экономики. Теоретические результаты исследования могут послужить, в дальнейшем, методологической основой анализа частных и прикладных проблем экономического развития как на макроэкономическом (накопление национального богатства, реализация человеческого капитала страны), так и на микроэкономическом (использование человеческих ресурсов компании) уровнях.

Положения диссертации расширяют возможности преподавания экономической теории, поскольку проблемы рыночных трансформаций человеческого капитала раскрывают специфику отношений производства, воспроизводства и собственности в трудовой и интеллектуальной сферах. Материалы диссертационного исследования могут быть положены в основу специальных учебных курсов по вопросам идентификации, формирования и использования человеческих, трудовых и интеллектуальных ресурсов в современной экономике Казахстана. Отдельные выводы диссертационного исследования применены в образовательном процессе при разработке учебных курсов «Экономика предприятия», «Основы предпринимательской деятельности», «Управление проектами», «Управление человеческими ресурсами» для бакалавров специальности «Экономика» и «Менеджмент».

Рекомендации и выводы теоретического и прикладного характера могут быть применены для разработки программ реформирования образовательной сферы и формирования современного экономического мышления, а также могут быть использованы для дальнейших научных исследований процессов становления экономики знаний.

Апробация результатов исследования. Основные положения диссертации были доложены на международных и республиканских научных конференциях и круглых столах: международная научно-практическая конференция «Экономические науки и современность» (Берлин, Германия, 1-8 ноября, 2012), VIII международная научно-практическая конференция «Образование и наука XXI века» (София, Болгария, 17-25 октября, 2012), VIII

международная научно-практической конференции «Наука и инновации» (Перемышль, Польша, 7-15 октября, 2012), VIII международная научно-практическая конференция «Становление современной науки» (Прага, Чехия, 27 сентября - 05 октября 2012), XVII международная научно-практическая конференция «Проблемы и перспективы инновационного развития экономики» (Алушта, Украина, 10-15 сентября, 2012), VII международная научно-практическая конференция «Новейшие научные достижения» (София, Болгария, 17-25 марта 2011), международная студенческая научно-практическая конференция, посвященная 20-летию независимости Республики Казахстан «Наука, инновации и молодежь: на пути к интеллектуальному прорыву и устойчивому развитию Казахстана» (Алматы, РК, 26-28 апреля, 2011), XIV международная научно-практическая конференция «Модернизация казахстанской экономики: актуальные проблемы посткризисного развития» (Алматы, РК, 2-3 декабря, 2010), Круглый стол УМБ в рамках международного научного конгресса «Казахстан в глобальном мире: социально-экономические и культурные аспекты» (Алматы, 4 декабря, 2009), Республиканская научно-практическая конференция молодых исследователей «Жас Туран – 2009» «Социально-экономические процессы в РК: проблемы и приоритеты» (Алматы, 17-18 апреля, 2009), Республиканская научно-практическая конференция молодых ученых «Жас Галым 2009» «Социально-экономические предпосылки развития казахстанского общества в посткризисный период» (Алматы, 17-20 марта, 2009).

Публикация результатов исследования. Основные положения и выводы данного исследования были отражены в 20-ти научных трудах общим объемом 7,52 п.л. В том числе 7 статей в журналах, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК, 1 статья в журнале, входящем в базу данных «Scopus» и «Thomson Reuters» (ISI Web of Knowledge), имеющим ненулевой импакт-фактор, 9 публикаций в сборниках научных трудов по материалам международных конференций, из них 6 статей в материалах зарубежных конференций (5 статей в конференциях стран дальнего зарубежья и 1 статья в конференции ближнего зарубежья, включая издание, имеющее Российский индекс научного цитирования – импакт-фактор РИНЦ), 3 статьи в материалах международных конференций, проводимых на территории Республики Казахстан, а также 3 публикации в материалах Республиканских конференций.

Ключевые слова. Человеческий капитал, человеческий потенциал, человеческие ресурсы, человеческое развитие, макроэкономические показатели, факторы формирования человеческого капитала, национальная конкурентоспособность, экономика знаний, инновационная экономика, глобализация, образование, наука, инновации.

ANNOTATION

of the Dissertation for the Doctor of Philosophy (PhD) Scientific Degree
on Speciality 6D050600 – “Economics”

Irina V. Onyusheva

Human capital of the Republic of Kazakhstan as a factor increasing national economic competitiveness

«...All successful states ... have staked on “smart economy”, primarily, to develop their human capital».

N.A.Nazarbayev.

«Competitiveness of developing countries for the place in the world top 30 most developed countries is going to be fierce. Nation is to be ready for global economic confrontation, being well aware that a place in the sun is guaranteed to the strongest only».

N.A.Nazarbayev.

Urgency of the research topic. One of the most urgent problems of the economy of the Republic of Kazakhstan is formation and ensuring of high level of its competitiveness through the formation of competitive human capital of the country.

National competitiveness is currently represented as a tool of struggle for a place in world economic system. Issue of formation, security and increase of competitiveness of Kazakhstan national economy is the key one in development of Kazakhstan-2050 Strategy, Kazakhstan-2030 Strategy, Strategic plan of Kazakhstan development to 2020 as well as other state programs oriented to modernization of country's economy. At this stage of development successful modernization of economy is predetermined by achievements in formation of human capital as a pivotal factor increasing national economic competitiveness. In connection herewith transfer of many countries to “knowledge economy” at the beginning of new millennium is not accidental, as such economy prioritizes accumulation of human capital by each country directly affecting the level of national competitiveness that is demonstrated by international practice of developed countries with innovative economy.

Thus, President of the Republic of Kazakhstan – Leader of Nation - Nazarbayev Nursultan in his Letter to Kazakhstan Nation “Strategy “Kazakhstan-2050”: new political course of successful state” as of December 14th, 2012 states that main aim of new political course, being harmonic follow up of Strategy Kazakhstan 2030, is to be in the world top 30 most developed countries. Pursuant to the report of World economic forum Kazakhstan currently occupies the 51st place in global competitiveness rating.

Requirement of accelerated modernization of national economy was proved under conditions of world economic crisis in 2008-2009. Solution of such tasks as

economic rehabilitation and stable post-crisis development is closely connected with its modernization. This is covered by forced industrial development by 2014 of the Government of the Republic of Kazakhstan.

Main directions of program implementation and 2020 Strategic plan are directly connected with creation of competitive human capital. Competitive human capital as priority and its successful implementation is one of the main resources securing accelerated industrial and innovative development of the country, post-crisis rehabilitation, stability and national economic competitiveness. At the same time progressive development of human capital tightly interconnected with innovative modernization process is able to promote Kazakhstani economy to radically new development level meeting the requirements of the age.

Meaning of science and education in formation and development of human capital in Kazakhstan is to be emphasized as knowledge obtained is a key factor in country's innovative development. Pursuant to State Program of Education Development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 education, fundamental in particular, is to become principle target of Government efforts on support to innovation economy. In such case special attention is paid to quality of education at the level of international standards as well as to education-business environment interconnection.

The dissertational research object is economy of the Republic of Kazakhstan, and macroeconomic indexes of the Republic in particular, that form competitiveness of national economy and human capital.

The research subject is complex of social and economic relations, connected with formation, assessment, influence of human capital over national economic competitiveness, oriented to increase of competitive ability.

The research objective and tasks. Main objective of research is development of theoretical and methodological basis and substantiation of human capital significance in the Republic of Kazakhstan as a factor increasing national economic competitiveness with subsequent development of practical recommendations on development of human capital, directed to increase of competitiveness in the Republic of Kazakhstan within modern economic relations.

Objective has identified the following tasks:

- to view and systematize scientific concepts of human capital as a key social and economic category;
- to determine concept of human capital, its structure, factors of its formation and development under conditions of modern economic relations;
- to specify the general idea of national competitiveness, its formation, and security in international economic space;
- to view human capital assessment methodology under conditions of national competitiveness formation;
- to analyze macroeconomic indexes of the Republic of Kazakhstan in international competitiveness ratings, to identify competitive advantages and disadvantages of national economy;
- to analyze current state and to determine dynamics of human capital development in the Republic of Kazakhstan;

- to study interaction of human capital structural elements to determine degree of their effects on the level of national competitiveness;
- to develop the author's proposals on improvement of human capital management in the Republic of Kazakhstan oriented to increase national economic competitiveness.

Theoretical background of the research includes research works of domestic and foreign authors in the field of economics and management and, in particular, theory of human capital, economic growth and economic development, HR management, human capital assessment, industrial, information, and innovation economy (knowledge economy). In the process of research general and special literature has been studied as well as materials of scientific conferences and seminars, legislative acts and other regulations, appropriate teaching aids, monographs, and articles of foreign and Kazakhstani researchers of theoretic, methodological and applied aspects of human capital and national economic competitiveness theory. Works of Kazakhstani scientists such as Koshanov A.K., Meldakhanova M.K., Nurlanova N.K., Sagadiyeva K.A., Sabden O.Ye., Gamarnik G.N., Nurmukhanova G.Zh. and etc. have been used in the process of this work execution.

Information basis of the research comprises of annual reports of UNO, World Economic Forum, reference and statistic data of Agency for Statistics in the Republic of Kazakhstan, materials of research conferences, including the first in Kazakhstan International Research and Practice Conference "Formation and Development of Competitive Human Capital in Kazakhstan", organized by Institute of Economics of the Committee of Science, Ministry of Education and Science in the Republic of Kazakhstan, surveys of economic growth in the Republic of Kazakhstan, materials of periodic press, information and analytic Internet portals.

Methodological basis of the research. Research is based on systematic, complex and critical approach to analysis of facts and phenomenon being viewed. General research methods and methods of synthesis, comparison, classification, structure-function, factor and economic-statistic analysis as well as graphic method have been used in the work.

Scientific novelty of the dissertational research lies in substantiation of a new approach to analysis of human capital as an intensive factor of economic and social development in direct proportion affecting the level of national competitiveness and playing a key role in its increase in the system of contemporary economic relations by means of study of modern state of human capital in the Republic of Kazakhstan based on the most urgent Republican and international information bases.

The most essential **scientific results** received during the research consist of the following:

1) theoretical provisions disclosing concept of human capital as a key social and economic category, its structure, factors of formation and development have been specified and deepened and author's interpretation of human capital has been provided;

2) the notion of national competitiveness and its structural elements of formation and ensuring in international economic space have been determined;

3) the current state of human capital in the Republic of Kazakhstan and dynamics of its development for a five-year period (2008-2012) has been executed;

4) on the base of the studied methodology the value and effects of human capital over national economic competitiveness have been explained that was proved by correlation dependence between human capital and competitiveness level in the Republic of Kazakhstan;

5) principal directions to develop and increase human capital of the Republic of Kazakhstan based on the performed analysis have been formed;

6) new proposals on improvement of education system function as basic factor of human capital development have been suggested;

7) the strategic model of social and economic development of the Republic of Kazakhstan describing its implementation mechanism in terms of innovation and investment experience has been suggested.

The basic provisions that need to be protected are the following:

The following scientific results are to be protected:

- development of concept and author's interpretation of human capital;
- factors of formation and development of human capital under conditions of contemporary economic relations;

- current state of human capital development in the Republic of Kazakhstan based on analysis of macroeconomic indexes of the Republic of Kazakhstan in international competitiveness ratings;

- grounding of effects of human capital in the Republic of Kazakhstan over the level of national economic competitiveness;

- main directions to develop and increase human capital competitiveness of the Republic of Kazakhstan.

- the strategic model of social and economic development of the Republic of Kazakhstan describing its implementation mechanism in terms of innovation and investment experience.

Theoretical and practical importance of the work is in the following: author's research, generalizations and conclusions expand the idea of human capital as a key social and economic category as well as a basic factor increasing national economic competitiveness. Theoretical results of research can be further used as methodological basis for analysis of private and applied problems of economic development at both macroeconomic (accumulation of national wealth, implementation of country's human capital) and microeconomic (use of company's human resources) levels.

Dissertation provisions expand possibilities of teaching economic theory, as problems of market transformations to human capital disclose particularities of production, reproduction and ownership relations in labor and intellectual fields. Materials of dissertation research can be put into basis of special training courses on the issues of identification, formation and use of human resources in modern Kazakhstani economy. Individual conclusions of dissertation research are applied to teaching process in development of training courses, such as "Economics of an Enterprise", "Basis of Entrepreneurship", "Project Management", "HR Management" for Bachelor's degree on the specialties of Economics and Management.

Recommendations and conclusions of theoretical and applied nature can be used for development of programs on reformation of education as well as formation of contemporary economic thinking, and they can be used for further research of knowledge economy establishment processes.

Approbation of the research results. Basic provisions of dissertation have been discussed at International and Republican research conferences and round tables: International Research and Practice Conference “Economic sciences and modern time” (Berlin, Germany, November 1st -8th, 2012), VIII International Research and Practice Conference «Education and Science in XXI century» (Sofia, Bulgaria, October 17th -25th 2012), VIII International Research and Practice Conference «Science and Innovations» (Peremyshl, Poland, October 7th -15th, 2012), VIII International Research and Practice Conference «Establishment of modern science» (Prague, Czech Republic, September 27th, - October 5th, 2012), XVII International Research and Practice Conference «Problems and Perspectives of Innovation Economic Development» (Alushta, Ukraine, September 10th – 15th, 2012), VII International Research and Practice Conference «Newest Scientific Achievements» (Sofia, Bulgaria, March 17th – 25th, 2011), International Student Research and Practice Conference dedicated to 20th Anniversary of the Republic of Kazakhstan “Science, Innovations and Youth: on the way to intellectual breakthrough and stable development of Kazakhstan” (Almaty, RoK, April 26th -28th, 2011), XIV International Research and Practice Conference «Modernization of Kazakhstani Economy: actual issues of post-crisis development» (Almaty, RoK, December 2nd -3rd, 2010), UIB round table within international research congress “Kazakhstan in global world: social, economic and cultural aspects” (Almaty, December 4th, 2009), Republican Research and Practice Conference of young scientists “Zhas-Turan” «Social and Economic processes in the Republic of Kazakhstan: problems and priorities» (Almaty, April 17th -18th, 2009), Republican Research and Practice Conference of young scientists «Zhas Galym 2009» «Social and economic preconditions for development of Kazakhstani society in post-crisis period» (Almaty, March 17th – 20th, 2009).

Publication of the research results. Basic provisions and conclusions of this research have been reflected in 20 scientific works of 7,52 p.s., including 7 articles in magazines recommended by Committee of Control over Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 1 article in the magazine from Scopus and Thomson Reuters (ISI Web of Knowledge) databases with non-zero impact-factor, 9 publications in collections of scientific papers in materials of international conferences (5 articles in conferences of far abroad countries and one article in conference of near abroad, including edition with Russian Scientific Citation Index – RSCI impact-factor), 3 articles in materials of international conferences, held within the Republic of Kazakhstan and 3 publications in materials of Republican conferences.

Key words. Human capital, human potential, human resources, macroeconomic indexes, human capital formation factors, national competitiveness, knowledge economy, innovation economy, globalization, education, science, innovations.

6D050600 - «Экономика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
ғылыми деңгейін алуға арналған диссертацияның

АННОТАЦИЯСЫ

Онюшева Ирина Валерьевна

Қазақстан Республикасының адами капиталы – ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың факторы

«...Барлық жетістікті мемлекеттер ... «ақылды экономикаға» ұтыс тікті. Ал оны қалыптастыру үшін, ең алдымен, өз адами капиталыңды дамыту керек».

Н. Ә. Назарбаев.

«Дамушы мемлекеттердің арасында әлемнің дамыған 30 мемлекеттер қатарына кіру орнына бәсеке қатал болады. Ұлт бүкіләлемдік экономикалық қарсылыққа, басты орын тек мықтыларға тиесілі болатынын ескере отырып, дайын болуы қажет».

Н. Ә. Назарбаев.

Зерттеу жұмысы тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасы экономикасының өзекті мәселелерінің бірі оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғарғы деңгейін мемлекеттің бәсекеге қабілетті адами капиталын құру жолы арқылы қалыптастыру және қамтамасыз ету болып табылады.

Қазіргі кезде ұлттық бәсекеге қабілеттілік әлемдік шаруашылық жүйесіндегі орынға күрестің құралы ретінде ұсынылады. Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасының бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру, қамтамасыз ету және арттыру мәселесі Қазақстан-2050 Стратегиясында, Қазақстан-2030 Стратегиясында, 2020 жылға дейін ҚР дамуының Стратегиялық жоспарында және мемлекет экономикасының модернизациясына бағытталған басқа да мемлекеттік бағдарламаларда негізгі болып табылады. Дамудың қазіргі сатысында экономиканың табысты модернизациясы ҚР ұлттық экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі құраушы факторы ретінде адами капиталды қалыптастырудағы жетістіктермен анықталады. Сондықтан да жана мыңжылдықтың басында көптеген мемлекеттердің «білім экономикасына» ауысуы жайдан-жай емес, бұл жерде әр мемлекеттің адами капиталды жинақтауы ерекше мағынаға ие болады, ол ұлттық бәсекеге қабілеттілік деңгейіне тікелей әсер етеді және инновациялық экономикасы бар дамыған мемлекеттердің халықаралық практикасымен айқын расталады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының Президенті – ұлт Көшбасшысы - Нұрсұлтан Назарбаевтың 2012 ж. 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа қоғамдық бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында мемлекет басшысы жаңа қоғамдық бағыттың басты мақсаты Қазақстан-2030 Стратегиясының үйлесімді жалғасы болып табылатын,

2050 ж. дейін әлемнің дамыған 30 мемлекеттер қатарына кіру екенін белгілейді. Қазіргі кезде Бүкіләлемдік экономикалық форумның соңғы баяндамасына сәйкес Қазақстан Республикасы глобалды бәсекеге қабілеттілік рейтингісінде 51 орынға ие.

Нарықтардың жаһандануы және экономикалық қатынастардың мемлекет меншігіне айналуы әсер ету сферасы мен өтім нарығы үшін мемлекеттер мен ірі корпорациялар арасындағы бәсекені шиеленістіреді, бәсекелестік күрестің жаңа құралдары мен әдістерінің пайда болуына мүмкіндік туғызады. Тек адами капитал ғана инновацияның іске асуын, экономиканың жаһандану шарттарына бейімделуін, жоғарғы деңгейдегі бәсекеге қабілеттілікке жетуін мүмкін ете алады.

Ұлттық экономиканың шұғыл модернизациясының қажеттілігі 2008-2009 ж. әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайларында айқын көрініс тапты. Экономиканы қайта қалыптастырудың және дағдарыстан кейінгі тұрақты дамытудың мәселелерін шешу оның модернизациясымен тікелей байланысты. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының Үкіметімен өңделген 2014 ж. дейін мемлекеттің тездетілген индустриалды даму бағдарламасында алдын-ала қарастырылған.

2020 ж. бағдарламаны және Стратегиялық жоспарды жүзеге асырудың негізгі бағыттары бәсекеге қабілетті адами капиталды қалыптастырумен тікелей байланысты. Бәсекеге қабілетті адами капиталды қалыптастыру үшін басым бағытты таңдау сапасы және оның табысты жүзеге асуы мемлекеттің шұғыл түрде индустриалды-инновациялық дамуын қамтамасыз етудің, дағдарыстан кейінгі қайта қалпына келудің, ұлттық экономиканың тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігінің басты көздерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, адами капиталдың үдемелі дамуы мен инновациялық модернизация үрдісінің тығыз байланысы қазақстандық экономиканы айрықша жаңа, қазіргі заманғы талаптарға сай келетін даму деңгейіне шығара алады.

Сондай-ақ, ҚР адами капиталын қалыптастыру және дамытуда ғылым мен білім мәселесі жоғарғы деңгейді алады, себебі кезінде алынған білім мемлекеттің инновациялық дамуында негізгі фактор болады. 2011-2020 ж. арналған Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудың Мемлекеттік бағдарламасына сәйкес білім мәселесі, әсіресе бастапқы білім, инновациялық экономиканы қолдау бойынша мемлекеттік күштерде негізгі бағыт болуы міндет. Бұған қоса, ерекше назар халықаралық стандарт деңгейіндегі білімнің сапасына, сондай-ақ білімнің бизнес аймағымен өзара байланысына бөлінеді.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының экономикасы, атап айтсақ, ұлттық экономиканың және адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыратын ҚР макроэкономикалық көрсеткіштері болып табылады.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу тақырыбы бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттыруға бағытталған ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне адами капиталдың қалыптасуы, бағасы, әсерімен байланысты әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастың бірігуі болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты теориялық-методологиялық негіздерді өңдеу және қазіргі заманғы экономикалық қатынастардың шарттарында ҚР бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған адами капиталды дамыту бойынша практикалық кеңестердің жалғасқан өңдеуі бар ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың факторы ретіндегі Қазақстан Республикасының адами капиталының маңыздылығының дәлелдемесі болып табылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты негізгі **міндеттердің** барысын айқындады:

- адами капитал туралы ғылыми тұжырымдық түсініктерді негізгі әлеуметтік-экономикалық категориялар ретінде қарастыру және жүйелеу;
- адами капиталдың мәнін, оның құрылымдық мазмұнын, қазіргі заманғы экономикалық қатынастар жағдайында қалыптасуы мен дамуының факторларын айқындау;
- ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің түсініктемесін, оның халықаралық экономикалық аумақта қалыптасуы мен қамтамасыз етілуін ашу;
- ұлттық бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыру шарттарында адами капиталдың жағдайын бағалаудың методологиясын қарастыру;
- халықаралық бәсекеге қабілеттілік рейтингтерінде Қазақстан Республикасының макроэкономикалық көрсеткіштерінің талдауын жасау, ұлттық экономиканың бәсекелес жақсы және осал тұстарын айқындау;
- қазіргі заманғы жағдайды талдаудан өткізу және Қазақстан Республикасындағы адами капиталдың дамуының қарқынын анықтау;
- ұлттық бәсекеге қабілеттілік деңгейіне әсер етудің қарқынын анықтау үшін адами капиталдың құрылымдық элементтерінің өзара байланысын оқып-білу;
- ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған ҚР адами капиталын басқаруын жақсарту бойынша авторлық ұсыныстар өңдеу.

Зерттеу жұмысының теориялық негізі экономика және менеджмент саласында отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектерінен, атап айтқанда, адами капиталдың, экономикалық өсудің және дамудың, адами ресурстармен басқарудың және адами капиталдың, индустриалды, ақпараттық, инновациялық экономика (білім экономикасы) бағаларының теорияларынан тұрады. Зерттеу барысында жалпы және арнайы әдебиет, ғылыми конференциялар мен семинарлардың мәліметтері, заңды және басқа да нормативті акттер, сәйкес келетін методикалық материалдар, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі мен адами капиталы теорияларының теориялық, методологиялық және қолданбалы аспектілер бойынша шетелдік және қазақстандық зерттеушілердің монографиялары және мақалалары оқылды. Аталған жұмысты орындау кезінде келесідей қазақстандық ғалымдардың еңбектері қолданылды: Қошанов А. Қ., Мелдаханова М. К., Нұрланова Н. К., Сағадиев К. А., Сәбден О. Е., Гамарник Г. Н., Нұрмаханова Г. Ж. және т.б.

Зерттеу жұмысының ақпараттық негізі Біріккен Ұлттар Ұйымының, Бүкіләлемдік экономикалық форумның жыл сайынғы баяндамаларынан, Қазақстан Республикасы статистика Агенттігінің анықтамалық-статистикалық

мәліметтерінен, ғылыми конференцияның, атап айтқанда, ҚР БҒМ ғылым Комитеті экономика Институтымен ұйымдастырылған «Қазақстанда адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру және дамыту» атты Қазақстандағы алғашқы Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мәліметтерінен, жүйелі түрдегі басылымның және ғаламтор желісінің ақпараттық-аналитикалық порталының мәліметтерінен тұрады.

Зерттеу жұмысының методологиялық негізі. Зерттеу жұмысы қарастырылып отырған факттар мен құбылыстарды талдауда жүйелі, кешенді және сынды бағытталумен негізделеді. Жұмыс барысында жалпы ғылыми әдістер мен синтездің тәсілдері, салыстырулар, топтар, құрылымды-функционалдық, факторлы және экономикалық-статистикалық талдаудың әдістері, графикалық әдіс кең түрде қолданылды.

Диссертациялық зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы қазіргі кезде өзекті республикалық және халықаралық статистикалық мәліметтер негізінде Қазақстан Республикасы адами капиталының қазіргі заманғы жағдайын оқып-білу, сондай-ақ, ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің деңгейіне тікелей әсер ететін және қазіргі заманғы экономикалық қатынастар жүйесінде оның өсуінде негізгі рөлді ойнайтын экономика мен қоғамның дамуының күшейтілген факторы іспеттес адами капиталды талдаудың жаңа бағытының дәлелдемесі болып табылады.

Зерттеу жұмысының барысында келесідей елеулі ғылыми нәтижелер алынды:

1) әлеуметтік-экономикалық категорияның негізгісі болып табылатын адами капитал ұғымының мәнін ашатын теориялық ережелер, оның құрылымдық мазмұны, қалыптасу мен дамудың факторлары расталды және тереңдетілді, «адами капитал» ұғымының авторлық түсініктемесі ұсынылды;

2) ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің ұғымы ашылды, оның халықаралық экономикалық аумақта қалыптасуы мен қамтамасыз етілуінің құраушы элементтері анықталды;

3) Қазақстан Республикасындағы адами капиталдың және оның бесжылдық мерзімдегі (2008-2012 жж.) даму қарқынының қазіргі жағдайы анықталған;

4) оқылған методологияның негізінде адами капитал мен ҚР бәсекеге қабілеттілік деңгейі арасындағы өзара байланыстың тәуелділік анықтамасымен дәлелденген ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне мемлекеттің адами капиталының әсері және маңыздылығы дәлелденді;

5) жоғарыда келтірілген талдаудың негізінде Қазақстан Республикасы адами капиталының бәсекеге қабілеттілігін дамыту және арттырудың негізгі бағыттары топталған;

6) адами капиталды дамытудың негізгі факторы болып табылатын білім жүйесінің жұмысын жақсартуына ұсыныстар енгізілген;

7) Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық моделі өңдеу және әлемдік контекстінде инновациялық-инвестициялық тәжірибенің механизмінің сипаттамасымен жүзеге асырылған.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

Қорғауға зерттеу жұмысының келесідей нәтижелері шығарылды:

- адами капиталдың расталған ұғымы және авторлық түсініктемесі;
- қазіргі заманғы экономикалық қатынастар жағдайларында адами капиталын қалыптастыру және дамытудың факторлары;
- халықаралық бәсекеге қабілеттілік рейтингтерінде Қазақстан Республикасындағы макроэкономикалық көрсеткіштерін талдау негізінде адами капиталдың қазіргі жағдайды мен даму қарқынын бағалау;
- ҚР адами капиталының ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуін дәлелдеу;
- ҚР адами капиталының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың және дамытудың негізгі бағыттары;
- әлемдік инновациялық-инвестициялық тәжірибенің мәнмәтініндегі механизмін жүзеге асырылуының сипаттауымен Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық моделі.

Жұмыстың теориялық және практикалық маңыздылығы автордың іске асырған зерттеу жұмысы, талдаған қорытулары және қорытындылары әлеуметтік-экономикалық категорияның негізі ретінде, сонымен қатар ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі құраушы факторы ретінде де адами капитал туралы түсінікті кеңейтеді дегенді білдіреді. Зерттеу жұмысының теориялық нәтижелері кейінірек макроэкономикалық (ұлт байлығының жинақталуы, мемлекеттің адами капиталын жүзеге асыру) және микроэкономикалық (компанияның адами қорларын қолдану) деңгейлерде экономикалық дамудың жеке және қосалқы мәселелерін талдаудың методологиялық негізі болып қызмет ете алады.

Диссертацияның тұжырымдамалары экономикалық теорияны оқытудың мүмкіндіктерін кеңейтеді, себебі адами капиталдың нарықтық өзгеру мәселелері жұмыс және зияткерлік орталарда өндіріс қатынастарының, өндірістің және меншіктің ерекшелігін ашады. Диссертациялық зерттеу жұмысының мәліметтері Қазақстанның қазіргі заманғы экономикасында адами, жұмыс және зияткерлік ресурстарын ұқсастыру, қалыптастыру және қолдану мәселелеріне арналған арнайы оқу курстарының негізіне алынуына болады. Диссертациялық зерттеу жұмысының жеке қорытындылары білім алу үрдісінде, атап айтқанда, «Кәсіпорын экономикасы», «Кәсіпкерлік ісінің негіздері», «Жобаларды басқару», «Экономика» және «Менеджмент» мамандықтары бойынша бакалавр студенттеріне арналған «Адами ресурстарды басқару» сияқты оқу курстарын өндеген кезде қолданылды.

Теориялық және қосалқы түрдегі кеңестер мен қорытындыларды білім алу өрісін өзгертудің бағдарламаларын өңдеу үшін және қазіргі заманғы экономикалық ойлауды қалыптастыру үшін, сонымен қатар экономикалық білімнің пайда болу үрдістерінің ары қарайғы ғылыми зерттеулеріне қолдануға болады.

Зерттеу жұмысының нәтижелерін мақұлдау. Диссертацияның негізгі ережелері келесідей халықаралық және республикалық ғылыми конференцияларда және дөңгелек үстелдерде баяндалды: «Экономикалық ғылымдар және қазіргі заман» атты халықаралық ғылыми-практикалық

конференция (1-8 қараша, 2012 ж., Берлин, Германия), «XXI ғасырдың ғылымы және білімі» атты VIII халықаралық ғылыми-практикалық конференция (17-25 қазан, 2012 ж., София, Болгария), «Ғылым және инновациялар» атты VIII халықаралық ғылыми-практикалық конференция (7-15 қазан, 2012 ж., Перемышль, Польша), «Қазіргі заманғы ғылымның қалыптасуы» атты VIII халықаралық ғылыми-практикалық конференция (27 қыркүйек-05 қазан, 2012 ж., Прага, Чехия), «Экономиканың инновациялық дамуының мәселелері және болашақ көріністері» атты XVII халықаралық ғылыми-практикалық конференция (10-15 қыркүйек, 2012 ж., Алушта, Украина), «Жаңа ғылыми жетістіктер» атты VII халықаралық ғылыми-практикалық конференция (17-25 наурыз, 2011 ж., София, Болгария), ҚР тәуелсіздігіне 20 жыл толуына арналған «Ғылым, инновациялар және жастар: Қазақстанның тұрақты дамуы және зияткерлікке өтудің жолында» атты халықаралық студенттік ғылыми-практикалық конференция (26-28 сәуір, 2011 ж., Алматы, ҚР), «Қазақстандық экономиканың модернизациясы: дағдарыстан кейінгі дамудың өзекті мәселелері» атты XIV халықаралық ғылыми-практикалық конференция (2-3 желтоқсан, 2010 ж., Алматы, ҚР), халықаралық ғылыми конгресс шеңберінде өткізілген «Қазақстан жаһан әлемінде: әлеуметтік-экономикалық және мәдени аспектілер» атты УМБ дөңгелек үстелі (4 желтоқсан, 2009 ж., Алматы), «ҚР әлеуметтік-экономикалық үрдістер: мәселелері және басымдылықтары» атты «Жас Тұран-2009» жас зерттеушілерінің Республикалық ғылыми-практикалық конференциясы (17-18 сәуір, 2009 ж., Алматы), «Дағдарыстан кейінгі уақытта қазақстандық қоғамның дамуының әлеуметтік-экономикалық алғы-шарттары» атты «Жас Ғылым-2009» жас ғалымдарының Республикалық ғылыми-практикалық конференциясы (17-20 наурыз, 2009 ж., Алматы).

Зерттеу жұмысының нәтижелерін жариялау. Аталған зерттеу жұмысының негізгі ережелері мен қорытындылары жалпы көлемі 7,52 б.б. құрайтын 20 шақты ғылыми еңбектерде көрініс тапты. Атап айтқанда, ҚР БҒМ білім және ғылым сферасын бақылау Комитетімен ұсынылған журналдарда 7 мақала, «Scopus» және «Thomson Reuters» (ISI Web of Knowledge) негізгі мәліметтеріне кіретін, нөлдік емес әсер ету факторына ие болған журналда 1 мақала, халықаралық конференция мәліметтері бойынша ғылыми еңбектердің жинағында 9 басылым, оның 6 мақаласы шетелдік конференциялардың мәліметтерінде (5 мақала алыс шетел мемлекеттерінің конференцияларында және 1 мақала таяу шетелдің конференциясында, Ресейлік ғылыми цитатты көрсеткіші – РФЦК әсер ету факторы – бар басылымды қоса алғанда), ҚР аумағында өткізілген халықаралық конференциялардың мәліметтерінде 3 мақала, сондай-ақ, Республикалық конференциялар мәліметтерінде 3 басылым.

Негізгі сөздер. Адами капитал, адами потенциал, адами ресурстар, адами даму, макроэкономикалық көрсеткіштер, адами капиталды қалыптастырудың факторлары, ұлттық бәсекеге қабілеттілік, білім экономикасы, инновациялық экономика, жаһандандыру, білім, ғылым, инновациялар.